

Η ακολουθία του Ιερού Νιπτήρος

Η ακολουθία του Ιερού Νιπτήρος αποτελεί μία από τις ωραιότερες και παραστατικότερες ακολουθίες της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Ο Ιερός Νιπτήρ ανήκει στις παλαιότερες θρησκευτικές τελετές της χριστιανοσύνης, με τις ρίζες της ακολουθίας να εντοπίζονται στους πρώτους αιώνες διάδοσης του χριστιανισμού· ο Αλέξανδρος Μωραϊτίδης χαρακτηρίζει εύστοχα το έθιμο «αρχαιότατον», καθώς υπάρχουν αναφορές για το πλύσιμο των ποδιών από τα πρώτα χρόνια διάδοσης του χριστιανισμού, πριν ακόμη και από το Διάταγμα των Μεδιολάνων (313).

Η ιστορική εξέλιξη της ακολουθίας

Η θρησκευτική τελετή του Ιερού Νιπτήρος μαρτυρείται για πρώτη φορά τον τέταρτο αιώνα (305-306) κατά τη Σύνοδο της Ελβίρας (κοντά στη σύγχρονη Γρανάδα της Ισπανίας). Ο 48ος Κανόνας της Συνόδου συνδέει ευθέως την τελετή του βαπτίσματος με το πλύσιμο των ποδιών της Μεγάλης Πέμπτης, ως παρακαταθήκη και πρότυπο ταπεινοφροσύνης από τον Κύριο. Η τοποθέτηση της πλύσης των ποδιών των νεοφώτιστων αμέσως μετά το χρίσμα, όπως και ο κανόνας ορίζει, συνδέεται άμεσα με τη συμβολική πράξη φιλανθρωπίας του Χριστού στον Νιπτήρα. Σύμφωνα και με το Γαλλικανικό Τυπικό, το βάπτισμα συνδέεται με το πλύσιμο των ποδιών. Μάλιστα, αρκετοί, κυρίως στην αρχαία δυτική χριστιανοσύνη, παρανοούσαν τον λόγο του Κυρίου προς τον Πέτρο «ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ» (Ιω. 13,8), θεώρησαν τη νύξη των ποδιών μυστήριο. Ο Αμβρόσιος Μεδιολάνων αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η νύξη των ποδιών καθαρίζει τις αμαρτίες. Ετσι, ήταν σύνηθες σε πολλές περιοχές του δυτικού χριστιανικού κόσμου να πλένουν τα πόδια των νεοφώτιστων πριν από το βάπτισμα.

Ο Ιερός Νιπτήρ στην Κωνσταντινούπολη εντασσόταν σε μια σειρά θρησκευτικών δρωμένων που τελούνταν με ιδιαίτερη λαμπρότητα τα βυζαντινά χρόνια. Η τελετή του Νιπτήρος ανήκε στο λεγόμενο θρησκευτικό θέατρο των Βυζαντινών, που από τα πρώιμα βυζαντινά έτη είχε μεγάλη απήχηση στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας. Επρόκειτο για θρησκευτικές αναπαραστάσεις της πασχάλιας περιόδου, των οποίων η ανάπτυξη συνέπεσε με την προσπάθεια καταπολέμησης από την κυρίαρχουσα, πλέον, Εκκλησία του εθνικού θεάτρου. Μαρτυρείται μια σειρά εννέα αναπαραστάσεων θρησκευτικών θεμάτων, που εκτός από τον Νιπτήρα ήταν η έγερση του Λαζάρου, η Βαϊοφόρος, η Τράπεζα, η Προδοσία, η άρνηση του Πέτρου, η εξουθένωση του Ηρώδη, η Σταύρωση και η Ψηλάφηση. Αναφορές για θρησκευτικές αναπαραστάσεις στην Κωνσταντινούπολη έχουμε ήδη από τον 6ο αιώνα επί αυτοκράτορα Μαυρίκιου το 591, τα λεγόμενα κατά τον Θεοφύλακτο Σμοκάππο «θεανδρινά μυστήρια». Επρό-

κειτο για αναπαραστάσεις που έτυχαν μεγάλης διάδοσης και στη Δύση, με τη χαρακτηριστική ονομασία «μυστήρια», αλλά με προέλευση αναμφίβολα βυζαντινή. Το θρησκευτικό θέατρο του Βυζαντίου είναι γηγενές, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Κουκουλές δεν δέχτηκε καμία δυτική επίδραση. Σύμφωνα με τον Αλέξη Σολωμό, οι θρησκευτικές παραστάσεις του Βυζαντίου μαρτυρούνται από τον 11ο αιώνα, εποχή κατά την οποία βρίσκουμε λαμπρές παραστάσεις του Νιπτήρος στα ψηφιδωτά του Οσίου Λουκά και του Δαφνίου, τα οποία δεν αγιογραφούνταν τυχαία, αλλά σύμφωνα με την επίσημη γραμμή της Εκκλησίας. Όπως τόνισε ο Σολωμός, χαρακτηριστική της σπουδαιότητας των αναπαραστάσεων θρησκευτικών θεμάτων ήταν η μέριμνα του πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλάριου (1043-1059), ο οποίος εξέδωσε σιγίλλιο, ώστε και γυναίκες να έχουν ενεργό συμμετοχή στις θρησκευτικές θεατρικές παραστάσεις.

Σ' αυτές τις θρησκευτικές αναπαραστάσεις, λοιπόν, εντάσσεται και ο Ιερός Νιπτήρ της Μεγάλης Πέμπτης, που λάμβανε χώρα στον μεγαλοπρεπή Ναό της Θεού Σοφίας, με τη συμμετοχή του ίδιου του πατριάρχη και των αρχιερέων του Θρόνου. Η ακολουθία γινόταν, επίσης, σε πολλά μοναστήρια της περιοχής της βασιλεύουσας, όπως και στο Μέγα Παλάτιον, με πρωταγωνιστή τον ίδιο τον αυτοκράτορα. Ο αυτοκράτορας, λαμβάνοντας το ρόλο του Κυρίου, αφού καλούσε 12 φτωχούς, που υποδύονταν τους Μαθητές, τους έπλενε τα πόδια και τους έδινε νομίσματα σε ανάμνηση των τριάκοντα αργυρίων που έλαβε ο Ιούδας.

Στις μέρες μας, δυστυχώς, η αναπαραγωγή της ακολουθίας έχει συρρικνωθεί αρκετά. Σημαντικό ρόλο έπαιξε σε αυτό η αντίληψη ότι η ακολουθία είναι ξενόφερτη, καθώς ανήκει στην κατηγορία των θρησκευτικών αναπαραστάσεων που ήταν ευρέως διαδεδομένες στη Δύση. Η πραγματικότητα, όμως, είναι ότι οι θρησκευτικές παραστάσεις έχουν την πηγή τους στο Βυζάντιο χωρίς να έχουν δεχτεί καμία δυτική επίδραση. Τα δύο σημαντικότερα κέντρα, όπου η τέλεσή της γίνεται με λαμπρότητα, με ποικίλες προσθήκες, αφαιρέσεις και παραλλαγές, αδιαλείπτως από αιώνων, είναι τα Ιεροσόλυμα και η Πάτμος. Η ακολουθία, επίσης, τελείται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνστα-

ΔΡ ΦΩΤΙΟΣ
Αποστολός*



Ο Ιερός Νιπτήρας στον Οσιο Λουκά, στον διάκοσμο του καθολικού, 1ος αι.

ντινουπόλεως, όχι όμως με τη μεγαλοπρέπεια του αυτοκρατορικού της παρελθόντος, καθώς και σε κάθε ορθόδοξο ναό με κατανύξη το απόγευμα της Μεγάλης Τετάρτης, σε ανάμνηση της πράξης του Κυρίου, που έπλενε τα πόδια των μαθητών Του στο υπερώο του Μυστικού Δείπνου. Τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε ότι γίνονται αρκετές και αξιόλογες από-

τική υπηρεσία χάριν των άλλων ανθρώπων. Με αυτό που έκαμε τους έδωσε το τέλει παράδειγμα για να κάνουν και αυτοί το ίδιο. «Υπόδειγμα γάρ δέδωκα υμίν» (Ιω. 13,15).

Συγγλονιστικό ήταν το παράδειγμα του Κυρίου για τους Μαθητές. Η ταπεινωσή Του τους επανέφερε στη θεία ατμόσφαιρα, τους έκανε να αισθανθούν απέραντο σεβασμό προς τον ταπεινωθέντα Κύριο και τους προετοίμασε να παρακολουθήσουν με λατρευτική κατανύξη την παράδοση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας, που θεμελίωσε τη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας.

Ο Κύριός μας Ιησούς Χριστός εγείρεται από το τραπέζι του δείπνου, αποχωρίζεται τα ιμάτιά Του, ζώνεται το λέντιον και νίπτει τους πόδες των μαθητών Του. Δεν είναι μια τελετουργική πράξη, αλλά συμβολική έκφραση ταπεινοφροσύνης και αντιαυταρχικής νοοτροπίας

πειρες για την αναβίωση της αναπαράστασης της ακολουθίας του Ιερού Νιπτήρος σε πολλές μητροπόλεις της Ορθόδοξης Ανατολής (στη Νεάπολη Θεσσαλονίκης, στη Χίο, στη Σάμο, στην Κύπρο και αλλού), γεγονός που δείχνει ότι οι προκαταλήψεις για την ορθότητα τέλεσης αυτής ανήκουν πλέον στο παρελθόν.

Η θεολογία του Ιερού Νιπτήρος

Σε ένδειξη ταπεινοφροσύνης και αγάπης ο Κύριός μας Ιησούς Χριστός εγείρεται από το τραπέζι του δείπνου, αποχωρίζεται τα ιμάτιά Του, ζώνεται το λέντιον και νίπτει τους πόδες των μαθητών Του. Δεν είναι μια τελετουργική πράξη, αλλά συμβολική έκφραση ταπεινοφροσύνης και αντιαυταρχικής νοοτροπίας. Εάν, λοιπόν, έπλενε τα πόδια σας εγώ, που είμαι ο Κύριος και ο Διδάσκαλος, πολύ περισσότερο οφείλετε να κάνετε τούτο εσείς και να πλύνετε ο ένας τα πόδια του άλλου με αγάπη και ταπεινοφροσύνη και να έχετε τη διάθεση να κάνετε την πλέον ταπεινω-

την παράδοση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας, που θεμελίωσε τη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας. «Ο υιός του ανθρώπου οὐκ ἤθελε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι» (Ματθ. 10:45). Και αυτή είναι η προτροπή Του προς

όλους μας. Η ταπεινώση και η φιλανθρωπία είναι η βάση των αρετών. Τίποτα δεν εξαγάγει τον άνθρωπο τόσο όσο η αρετή της ταπεινώσης. Ο Κύριος αποτελεί ύψιστο παράδειγμα ταπεινώσης. Γεννήθηκε σε ένα σπήλαιο, έζησε απλά, αθόρυβα και φτωχικά τη ζωή του, διακόνησε τον άνθρωπο, δηλαδή κήρυξε, θεράπευσε, ανέστησε, λίγο πριν από το Πάθος Του έπλενε τα πόδια των μαθητών Του και, τέλος, πέθανε ως τελευταίος κακούργος πάνω στον Σταυρό. Η ταπεινώση είναι μίμηση του Χριστού. Σαφές το μήνυμα της ακολουθίας του Νιπτήρος πως για να κληρονομήσει ο άνθρωπος την επουράνιο και ανέσπερο βασιλεία του Θεού πρέπει απαραίτητα να αποκτήσει ταπεινώση, που ανεβάζει τον άνθρωπο στον Θεό και τον καθιστά δεκτικό της χάρις Του. Ας παρακαλέσουμε τον Κύριο, τις άγιες τούτες μέρες, να μας φωτίζει και να ζεσταίνει την καρδιά μας, αυτά να τα καταλαβαίνουμε και να τα αγαπάμε όλο και περισσότερο.

Ο Αμβρόσιος Μεδιολάνων αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η νύξη των ποδιών καθαρίζει τις αμαρτίες. Ετσι, ήταν σύνηθες σε πολλές περιοχές του δυτικού χριστιανικού κόσμου να πλένουν τα πόδια των νεοφώτιστων πριν από το βάπτισμα

* Επίκουρος καθηγητής Ιστορίας & Θεολογίας της Λατρείας Θεολογικής Σχολής ΕΚΠΑ